

Marosvári Csaba

Azerbajdzsán - a Kaszpi-térség kulcsa?

A tanulmány Azerbajdzsán (geo)politikai pozícióinak elmúlt húsz évben bekövetkezett felértékelődését tárgyalja, melynek oka a kőolaj- és földgázkészletek kitermelésének nyugati befektetések bevonásával történt felfuttatása, a Kaszpi-térségi geopolitikai változások és a világ szénhidrogén-igényeinek és -árainak növekedése volt. Arra is kitér, hogy a növekvő földgázkitermelés milyen külpolitikai lehetőségeket tartogat Baku számára, valamint hogy az ország milyen szerepet játszhat az eurázsiai földgáz-kereskedelemben és az Európai Unió energiaellátásában.

A mai Azerbajdzsán területe már az ókor óta ismert volt olajlelőhelyeiről. Az ipari szintű kőolajtermelés a 19. század közepén indult meg, majd a 19. és a 20. század fordulójára már a bakui olajmezők adták a világ kőolajtermelésének csaknem felét. A bolsevik forradalom után az olajtermelés fokozatosan csökkent, de a bakui olajnak kiemelkedő fontossága volt még a második világháború idején is. Az 1950-es évek közepétől megindult a földgáztermelés is, ugyanakkor a szárazföldi olajmezők kiapadása és a tengeri mezők kitermeléséhez szükséges technológia hiánya miatt az azerbajdzsáni szénhidrogénipar fejlesztésének fontossága a szovjet energiapolitikában Nyugat-Szibéria és Közép-Ázsia mögé szorult. Az 1980-as évektől például az azerbajdzsáni földgázkitermelés már nem fedezte a tagköztársaság belső fogyasztását, így az orosz és türkmén tagköztársaságokból kényszerült földgázt importálni. A Szovjetunió 1991-es széthullása viszont új lehetőséget nyitott meg az azerbajdzsáni szénhidrogénipar fejlesztésére.

A függetlenség elnyerése után – a szénhidrogénipar újjáélesztése

Azerbajdzsán a függetlenségének 1991 őszén történt elnyerése idején egyre mélyebbre merült az Örményországgal lényegében konvencionális háborúba toroklító hegyi karabahi konfliktusba, mely jelentős destabilizáló tényező volt az 1990-es évek első felének belpolitikai viszonyai-ban, és tovább súlyosbította a frissen függetlenedett ország gazdasági és társadalmi gondjait: 1990 és 1995 között az azerbajdzsáni GDP 58%-kal esett, az örmények megszállták az ország területének 16-18%-át, ahonnan hatszázezer azeri menekült az ország keleti részére. Azerbajdzsán mindemellett földgázimportra szorult, és a nahicseváni exklávé csak iráni területen keresztül tudta földgázzal ellátni.

Mind a nyugatbarát, pánturkista szellemiségű első szabadon választott elnök, Abulfaz Elcsibej (1992–1993), mind az őt váltó, pragmatikusabb (többvektorú) irányvonalat követő Hejdar Alijev (1993–2003) igyekezett

kihasználni a már 1991-ben az ország olajmezői (elsősorban az 1985–1986-ban felfedezett Azeri és Csirag) iránt érdeklődő nyugati olajcégek megjelenése kínálta lehetőségeket (Hejdar Alijev fia és utóda, Ilham Alijev sem változtatott apja külpolitikai alapelvein). Az azerbajdzsáni kormány számításai szerint a nyugati befektetők befektetésekkel és modern technológiáikkal nemcsak az olajipart lendíthették volna fel, ami az azerbajdzsáni gazdaság gondjaira jelentett volna gyógyírt, hanem a stratégiai jelentőségű szénhidrogénszektorban való jelenlétük megtörhette Azerbajdzsán elszigeteltségét és garanciát jelenthetett Oroszország hatalmi törekvéseivel szemben is. 1994. szeptember 20-án Hejdar Alijev elnök és a 11 (elsősorban nyugati) olajcéget tömörítő konzorcium, az Azerbaijan International Operating Company (AIOC) termelés-megosztási szerződést (PSA) írt alá a 4,5-5,5 milliárd hordóra becsült Azeri-Csirag-Günesli (ACG) tengeri olajmezőkről. A harminc évre megkötött, az évszázad szerződésének is nevezett megállapodás nyolcmilliárd dollárnyi befektetésről szólt, s máig további mintegy kéttucat PSA követte.

A termelés-megosztási egyezmények Azerbajdzsán földgáziparára is jelentős hatással voltak. A Sah Deniz tengeri mezőre még 1996-ban PSA-t aláíró BP-StatOil 1999-ben jelentős tengeri földgázmezőt talált, amely nemcsak Azerbajdzsán belső fogyasztását tudta kielégíteni a következő évtizedben, hanem az országot földgázimportőről újra exportőrré tette. Az 1994-es évszázad szerződése és a többi PSA aláírása nemcsak befektetésekkel, majd az olajmezők kitermelésének köszönhetően jelentős bevétellel gazdagította az azerbajdzsáni kormányzatot, amelynek köszönhetően az 1990-es évek második felére sikerült stabilizálni az ország gazdaságát, hanem az olajkitermelés és a tranzit ki is szélesítette Baku külpolitikai

mozgásterét, amely új értelmet nyert egy szélesebb, geopolitikai kontextusban is.

A Szovjetunió felbomlásával a Dél-Kaukázus és a tágabb értelemben vett Kaszpi-térség nemcsak a külföldi befektetők, köztük olajvállalatok számára nyújtottak új lehetőségeket, hanem a régió szénhidrogén-lelőhelyei, illetve elhelyezkedése révén a nemzetközi érdeklődés fókuszába is került.

Geopolitikai kulcsállam?

Ami tény, hogy a Kaszpi-térség és azon belül Azerbajdzsán energiatartalékaiban, valamint azok kitermelésében és tranzitjában rejlő lehetőségekre nemcsak különféle befektetői csoportok és olajcégek, hanem a nemzetközi politika is felfigyelt. Oroszországot különösen kellemetlenül érintette a viszonylag Moszkva-barát volt kommunista első titkárból lett elnök, Ajaz Mutallibov menesztése és az Elcsibej vezette Nemzeti Front hatalomra kerülése. Elcsibej oroszellenes irányvonala és az azerbajdzsáni olajmezőkről nyugati olajcégekkel folyó tárgyalások stratégiai kihívásként jelentek meg a Kaukázus feletti befolyását megőrizni kívánó Moszkva szemében, ezért 1993-ban a Kreml destabilizálta Elcsibej rendszerét. Az Elcsibejt váltó, 1969–1982 között Azerbajdzsánt első tikárként irányító Hejdar Alijev, bár elődjénél pragmatikusabban viszonyult Oroszországhoz, folytatta annak az azerbajdzsáni szénhidrogénipar külföldi befektetők számára való megnyitását. Bár Alijev gesztust tett Moszkvának azzal, hogy egy orosz olajcég, az egyébként azeri születésű üzletember, Vagit Alekperov által vezetett Lukoil is részt vehetett az AIOC-konzorciumban, az orosz külpolitikai hozzáálláson mindez sokat nem változtatott. Az orosz Külügyminisztérium a Kaszpi-tengeri vízi határok bizonytalanságainak hangoztatásával a következő években

diplomáciai úton próbálta az azerbajdzsáni tengeri olajmezők feltárását ellehetetleníteni. (Az orosz állam akkori kaotikus viszonyaira jellemző egyébként, hogy a Külügyminisztérium tiltakozása mellett az orosz Energiaügyi Minisztérium és maga Viktor Csernomirgyin kormányfő egyáltalán nem ellenezte a Lukoil részvételével aláírt szerződést). Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy Oroszországot valamilyen formában kompenzálni kell. A hűvössé vált orosz–azerbajdzsáni kapcsolatokban a javulást csak az azerbajdzsáni olaj exportjának a Baku–Novorosszijszk-olajvezetéken való tranzitjáról szóló 1996-os megállapodás hozta el, hisz a tengertől elzárt Azerbajdzsánnak a gazdaság helyreállításához szükséges olajkereskedelemre az 1990-es évek közepén még csak az említett vezetéken keresztül volt lehetősége. (Igaz, Baku ekkoriban már vizsgálta a Moszkvától való függetlenségét alátámasztó, orosz területeket elkerülő olajvezetékek lehetőségeit is.) Az azerbajdzsáni–orosz kapcsolatokban a bizalmatlanság ugyanakkor továbbra is fennmaradt Oroszország Örményországgal ápolat szoros kapcsolata, valamint Moszkvának és Baku-nak a Kaszpi-tengeri határokkal kapcsolatos nézetkülönbségei miatt.

Irán Oroszországhoz hasonló gyanakvással tekintett a független Azerbajdzsánra. Egyrészt frusztrálta a lehetőség, hogy a független Azerbajdzsán irredenta indulatokat kelthet az azeri népesség kétharmadát magában foglaló Irán azeri lakosságában, s ezt Elcsibej kurzusa idején valós veszélyként is értékelték. Másrészt a nyugati (amerikai) cégek azerbajdzsáni jelenléte az Egyesült Államok nyomása miatt nemcsak az azerbajdzsáni projektekben való iráni részvételt zárja ki, hanem az azerbajdzsáni olaj nyugati kereskedelme és a közép-ázsiai szénhidrogének azerbajdzsáni területen keresztüli tranzitja egyúttal konkurenciát is támaszt Irán számára. Oroszországhoz hasonlóan Tehe-

rán a megoldatlan Kaszpi-tengeri határok kérdésében próbált nyomást gyakorolni Bakura, 2001-ben pedig katonai erődemonstrációval nyomatékosította álláspontját.

Törökország az 1990-es évek elején nemcsak a posztszovjet térség török népeire kiterjedő expanziós programja részeként tekintett érdeklődéssel a szomszédos, a törökkel majdnem azonos nyelvet beszélő Azerbajdzsánra, hanem az ország szénhidrogén-tartalékaira is. Az energiaforrásokban szegény Törökország nemcsak az azerbajdzsáni olaj importjában volt érdekelt, hanem amerikai ösztönzésre az Azerbajdzsánból a Földközi-tengerig tartó olajvezeték megépítését is támogatta, amely Törökországot fontos tranzitországgá léptethette elő. Törökország az azerbajdzsáni földgáz iránt is érdeklődött: 2001-ben elsőként kötött megállapodást Bakuval a Sah Deniz mezőből kitermelendő földgáz importjáról. Sőt a tágabb török stratégiai elgondolásokba még az is belejárt, hogy egy Azerbajdzsánon keresztül megvalósuló közép-ázsiai energiakereskedelem Ankara közép-ázsiai török nyelvű országokkal való kapcsolatait is szorosabbá teheti.

Az Egyesült Államok az 1991 utáni helyzetben szintén lehetőséget látott a Kaszpi-térségben. Washington támogatta a Dél-Kaukázus országainak függetlenségét és az azerbajdzsáni szénhidrogénipar nyugati cégek bevonásával történő fellendítését. Washingtoni kormánykörök szerint az azerbajdzsáni kőolaj világpiacra segítése nemcsak (noha mérsékelt) többletforrásokat juttat a piacra, hanem az olaj tranzitjának Oroszországtól és Irántól független megoldása hozzájárulhat a térség függetlenségének és stabilitásának megerősítéséhez is. A Clinton-kormányzat ezért számos vezetékiprojekt létrehozását segítette elő, hogy megtörje Azerbajdzsán olajexportjának Moszkvától való függését. A napi 145 t kori

vezetékekre alapozott Baku–Tbiliszi–Szupsza-olajvezeték 1999-ben készült el, míg a jóval ambiciózusabb, napi egymillió hordó kapacitású Baku–Tbiliszi–Ceyhan (BTC) olajvezeték egészen a Kelet-Mediterráneumig szállította volna az olajat. Azerbajdzsán orosz tranzitfüggésének csökkentése érdekében elköteleződött a BTC-olajvezeték és a vele párhuzamosan tervezett, a Sah Deniz mező földgázkitermelésének exportját szolgáló Baku–Tbiliszi–Erzurum (BTE) gázvezeték mellett is, melyek 2006-ra épültek meg. Az USA az 1990-es évek közepétől a közép-ázsiai (elsősorban türkmén) földgáz európai exportjának Azerbajdzsánon keresztüli megvalósítását is támogatta. 1999-ben a Clinton-adminisztráció támogatásával a transzkaspi gázvezetékéről (TCP) is egyeztetések kezdődtek, ezek a tárgyalások végül többek között az azerbajdzsáni–türkmén Kaszpi-tengeri határvita, a Sah Deniz 1999-es felfedezése után a közép-ázsiai–európai gázkereskedelemben saját forrásokkal beszállni akaró bakui törekvések és az ezzel kapcsolatos türkmén ellenkezés, valamint Alijev és Szaparmurat Nyijazov (a Türkménbasi) türkmén elnök személyes rossz viszonya miatt 2000 tavaszán zátonyra futottak.

A szénhidrogének iránti kereslet növekedése

Azerbajdzsán olajkitermelése 1997-ben a Csirag mező beindításával (és a Baku–Novorosszijszk vezetékkel kapcsolatos tranzitegyezményrel megtámogatva) lendületet vett, a világpiaci körülmények, elsősorban az alacsony ár azonban eleinte nem hozták el a várt exportbevételt. Az 1998-as ázsiai gazdasági válság hatásainak elmúltával és a 2000-es évek elejétől az olaj iránt megmutatkozó növekvő világpiaci kereslet azonban Azer-

bajdzsán számára is növekvő olajbevételeket vetített előre. Az optimista forgatókönyveket megerősítette a mind az azerbajdzsáni, mind az amerikai külpolitika által sikerként elkönyvelt nagyszabású Baku–Tbiliszi–Ceyhan-olaj- és a Baku–Tbiliszi–Erzurum-földgázvezeték építésének megkezdése 2002-ben.

A BTC-olajvezetéken a vezeték megnyitásához időzítve megnyitott újabb ACG-mezők kitermelésére alapozott kereskedelem 2006-ban indult meg, amely a növekvő olajárak időszakában jelentős bevétellel látta el a szénhidrogén-bevételekre több mint 90%-ban támaszkodó azerbajdzsáni gazdaságot. A BTC megépülésének még egy fontos stratégiai aspektusa volt: a Baku–Tbiliszi–Szupsza-olajvezeték már részlegesen feloldotta az azerbajdzsáni olajkereskedelem orosz tranzitfüggőségét, a Ceyhanig érő új olajvezeték pedig teljes mértékben kiváltotta az azerbajdzsáni olajkereskedelemben addig meghatározó Baku–Novorosszijszk-olajvezetékét, s nemcsak Azerbajdzsán olajkereskedelme számára jelentett teljes exportdiverzifikációt, hanem a posztszovjet térség olajtranzit-diverzifikációjának is a szimbólumává vált.

2006-ra tehát Azerbajdzsán Moszkvától teljesen függetlenül juttathatta a világpiacra akár exportjának egészét is. A 2006-os év nemcsak az olaj szempontjából volt fordulópont Baku számára. Ugyanebben az évben készült el a Baku–Tbiliszi–Erzurum-földgázvezeték is, mely (a BTC-vel párhuzamosan) a Sah Deniz mező kitermelésén alapuló, nyugati irányú azerbajdzsáni földgázexportot tette lehetővé. A Grúzia és Törökország felé irányuló gázkereskedelem 2007. eleji megindulásával Azerbajdzsán egy másik függőségtől is sikeresen megszabadult: 1985 óta először földgázimportórból ismét földgázexportórrá vált, ami fölöslegessé tette a Gazprom által 2005 óta jelentős áremeléssel terhelt orosz földgáz importját.

Azerbajdzsán számára 2006 még egy kedvező fejlemény kezdete is volt. A 2005–2006-os orosz–ukrán gázháború felerősítette az Európai Unió exportdiverzifikációs törekvéseit, melyek a Nabucco gázvezetékprojekt keretében a földrajzilag legközelebbi, Oroszországon kívüli forrásként egyebek mellett az azerbajdzsáni Sah Deniz lelőhely következő évtized első felében beindítani kívánt második fázisát célozták meg. Mindez találkozott Baku földgázexportra vonatkozó távlati terveivel, hogy az önellátás mellett az elérhető legnagyobb megbízható piaccal és kellően magas árakkal jellemezhető európai piacra nyisson. (Az „európai” áraknak a posztszovjet térség földgáztermelői szinte misztikus jelentőséget tulajdonítottak az instabil posztszovjet kereslet és fizetési morál, valamint a nyomott orosz felvásárlási árak fényében.)

A földgáz korszaka mint stratégiai lehetőség

A BTC megépülése és a neki köszönhető olajexport-diverzifikáció, valamint a Sah Deniz földgázmező felfedezése, Azerbajdzsán újdonsült exportőri helyzete és földgázexport-potenciálja elindította a „földgáz korszakát”. Az Azerbajdzsán tengertől elzárt elhelyezkedéséből adódó olajkereskedelm-tranzit problémáinak megoldása után ugyanis egyre inkább a földgáz mint Azerbajdzsán külpolitikai céljai megvalósításának jövőbeni fontos eszköze került előtérbe. A földgáz Azerbajdzsán számára ugyan egyelőre messze nem jelentett és jelent az olajjal megegyező volumenű bevételt – a nyomott áron Törökországnak és Grúziának, illetve „európai” áron Oroszországnak összesen eladott 6,7 milliárd köbméter földgáz még 2010-ben is csak az exportbevételek 1%-át tette ki az olaj és olajtermékek 90%-ával szemben –, stratégiai fontossága

viszont az ország nyílt tengertől való elzárt-sága, a földgáz szállításának csővezetékektől és tranzittól való függése miatt vitathatatlanul fontos külpolitikai kérdéseket vet fel.

Azerbajdzsán ugyanis nem csupán egyszerű földgázkitermelőként és -exportőrként, hanem a közép-ázsiai földgáz esetleges európai exportjának már a kilencvenes években is felmerült stratégiaileg fontos – Oroszország és Irán együttes megkerülését lehetővé tevő – tranzitállamaként tekintett önmagára. Ez pontosan illeszkedett az azerbajdzsáni külpolitikai célokba is, melyek Hegyi Karabah visszaszerzésének, a politikai függetlenség biztosításának és az energiaipar fejlesztésének hármására épülnek. Az olaj első lépcsőfoka volt e stratégiának, amely biztosította az ország gazdasági és belpolitikai stabilitását, valamint a nyugati befektetőkön keresztül az Oroszországtól, illetve Irántól való függetlenségének megerősítését. A földgáz potenciálisan ennél sokkal többet is jelenthet. Nemcsak új bevételi forrásként lehet ugyanis rá tekinteni (ami az olajkitermelés következő évtizedre várt stagnálásának, illetve csökkenésének esetén nyerhet nagyobb fontosságot), hanem az Európával a potenciálisan stratégiai fontosságú földgáz kereskedelmén keresztül szorosabbá váló kapcsolatokat is jelent. Ezzel pedig a más súlycsoportba tartozó szomszédos Oroszország, Irán, illetve (mindenféle stratégiai partnerség ellenére bizonyos mértékig) Törökország esetleg túlon túl erőssé váló, történelmi precedensekből kiindulva nem alaptalan beavatkozási kísérleteinek ellensúlyozását is el lehet érni. Nem véletlen, hogy Azerbajdzsán igen lelkesen fogadta az európai importdiverzifikációs tervek (különösen a Nabucco) felmelegítését.

A 2002-ből eredeztethető, az osztrák OMV, a magyar Mol, a román Transgaz, a bolgár Bulgargaz, a török BOTAS és a német RWE

részvételével kidolgozott Nabucco-terv egy évi 31 milliárd köbméter kapacitású csővezetékrendszer megépítéséről szól, amely azerbajdzsáni és közép-ázsiai (illetve opcionálisan észak-iraki vagy közel-keleti) földgázt szállítana Európába Törökországon keresztül. A tervet az Európai Bizottság is támogatja, noha a mai napig nem tudott a nyilatkozatokon túlmutató, számottevő politikai és pénzügyi támogatást szerezni hozzá. Mivel az európai vezetékprojektek mindegyike piaci alapon épülne meg, a Nabucco számos, piaci szempontból fontos kérdésre nem tud választ adni. Ezeknek a kérdéseknek a jelentős része éppenséggel a Kaszpi-térség politikai-gazdasági problémáiból eredeztethető. A kezdetektől nyilvánvaló volt egyfelől, hogy Azerbajdzsán kéttrillió köbméterre becsült tartalékai és kitermelésük önmagában nem lennének elegendők a vezeték megépítéséhez. Másfelől a Kaszpi-tenger státusának és vízi határainak megoldatlansága komoly problémát jelenthet a közép-ázsiai földgázforrások bekapcsolása szempontjából, hiszen a kilencvenes évekbeli transzkaszi vezetékterv felmelegítése nemcsak orosz és iráni ellenkezést vált ki, hanem a türkmén-azerbajdzsáni határvita a vezeték megépítését közvetlenül is befolyásolhatja. Az európai-közép-ázsiai (főleg türkmén) földgáz-kereskedelem szempontjából újabb problémát jelent Türkmenisztán nem túlzottan befektetőbarát politikája, amely a Türkménbasi 2006-os halálát követően sem változott érdemben.

Nemcsak a Nabucco-terv merült fel a Kaszpi-térséggel kapcsolatos európai gázdiverzifikációs projektben. Az olasz Edison és a görög DEPA által tervezett Törökország–Görögország–Olaszország összekötő vezeték (ITGI) szintén Kaszpi-térségbeli (azerbajdzsáni) földgázt juttatna Európába Törökországon keresztül. A DEPA és BOTAS együttműködésében 2005–2007-ben meg-

épített, évi 11 milliárd köbméter maximális kapacitású Törökország–Görögország-gázvezetékhez csatlakoztatni kívánt Görögország–Olaszország-vezetékéről 2005 óta folynak tárgyalások. E kevésbé ambiciózus vezetékprojekt gyakran hangoztatott előnye, hogy egy része már létezik, sőt folyik is rajta keresztül kevesebb mint évi egymilliárd köbméternyi azerbajdzsáni-török-görög SWAP-kereskedelem.

A török-görög összekötő vezetékre támaszkodna az először 2003-ban felvetett transzadriai vezetékprojekt (TAP) is, mely a svájci EGL, a német E.ON és a norvég Statoil együttműködésében valósulna meg. A maximális kapacitáson évi 20 milliárd köbméter azerbajdzsáni és közel-keleti földgáz Európába szállítását célzó vezeték nagyjából az ITGI-vel azonos útvonalon haladna.

A Fehér Áramlat nevű gázvezeték ötletét Ukrajna vetette fel először 2005-ben. A Nabuccóhoz hasonló, ambiciózus vezetékterv évi 32 milliárd köbméter azerbajdzsáni és Kaszpi-térségbeli földgázt szállítana a Kaukázusból Ukrajnán vagy Románián keresztül az Európai Unióba, és a Nabuccóhoz hasonlóan a transzkaszi vezetékterv felhasználása is a projekt távlati terveibe illeszkedik. Bár az elképzelés eleinte nagy publicitást kapott és az Európai Bizottság is felkarolta, 2008 óta nem történt érdemi továbblépés még a technikai részleteket illetően sem.

Látható tehát, hogy az Európai Unió importdiverzifikációs tervei elsősorban Kaszpi-térségbeli, azon belül is azerbajdzsáni földgázforrásokra (Sah Deniz 2) épülnének. Sőt, az ambiciózusabb projektek Bakut nemcsak mint kitermelőt vennék számításba, de fontos tranzitországgként is számolnának vele. A gázvezetéktervek távlati fontosságát jelzi, hogy nemcsak a TEN-E programba foglalták bele, hanem a 2009. májusi prágai Déli Gázfolyosó-csúcson közös európai érdekek is deklarálták őket.

Mindez tökéletesen illeszkedik Baku azon távlati céljához, hogy kulcsfontosságú elkerülő tranzitországgá váljon.

A többvektorú külpolitika folytatása...

Az olaj világpiaci ára 2008-ra (és a hozzá 9 hónapos csúszással kötött, posztszovjet térségből származó földgáz európai importárai) történelmi magasságot ért el. A magát az európai törekvések potenciális vesztesének érző Oroszország 2007-ben az akkoriban Brüsszelben szinte kizárólagosan favorizált Nabucco-vezetékkel szemben a Kék Áramlat 2, majd a Déli Áramlat alternatíváját állította, és megpróbálta az európai árakra törekvő Kaszpi-térségbeli kitermelők európai tervekben való részvételi lehetőségeit csökkenteni. A Gazprom 2008 márciusában beleegyezett, hogy Türkmenisztán, Kazahsztán és Üzbegisztán közép-ázsiai-orosz földgáz-kereskedelemben használt, addig nyomott árait az európai importárak szintjére emeljük, és importajánlatot tett az alig egy évvel korábban az orosz importot felmondó, növekvő gázkitermelése miatt önellátóvá vált Azerbajdzsánnak, hogy lehetőleg csökkentse az európai tervek számára rendelkezésre bocsátható földgáz mennyiségét. A 2008. augusztusi orosz-grúz háború pedig Azerbajdzsán számára két kedvezőtlen mellékhatással is járt. Egyfelől bebizonyosodott, hogy Moszkva az 1990-es évek elejét idéző módon hajlandó katonai erővel is nyomatékot adni kaukázusi érdekeinek (miközben kiderültek a Nyugat posztszovjet térségbeli potenciáljának határai), másfelől félt volt, hogy a kaukázusi úgynevezett befagyasztott konfliktusok kiolvadása komoly kételyeket ébreszthet az európai befektetőkben a Kaszpi-térséggel kapcsolatos vezetékprojektek biztonsági körülményeit illetően.

Azerbajdzsánnak az európai vezetékprojektek európai összefüggéseiből adódó problémákkal is szembe kellett néznie. A piaci alapon megépíteni kívánt vezetékek megvalósítása a nagy ívű politikai nyilatkozatok ellenére egyáltalán nem haladt előre. Az orosz-grúz háború okozta biztonsági kételyek csak növelték a közép-ázsiai befektetői környezet, a Kaszpi-tengeri határok megoldatlansága, a favorizált Nabuccóhoz képest korlátozott azerbajdzsáni tartalékok és kitermelés alacsony szintje, a 2008 őszen kirobbant világgazdasági válság és a húzódozó európai kormányzatok keltette bizonytalanságokat. Azerbajdzsán ugyan – az európai importdiverzifikációs tervek által megcélzott kitermelők közül egyedül – a legmagasabb, államfői szinten képviseltette magát a 2009 januárjában megrendezett budapesti Nabucco-csúcson, a találkozón azonban nagy gyakorlati előrelépést nem hozott. További nehézségként tűnt fel Baku és Ankara bizonyos távolodása. Azerbajdzsán nemcsak az amerikai támogatással 2008 végén elindított, Bakut a kérdésből érdemben kihagyó török-örmény megbékélési kísérlet miatt neheztelt az egyébként testvéri országnak tartott, stratégiai szövetséges Törökországra, hanem azért is, mert Ankara ellenállt annak a törekvésének is, hogy az azeri földgáz 2001-es azerbajdzsáni-török szerződésben vállalt török importárait az európai árakhoz közelítsék. Törökország a Kaszpi-térségbeli földgáz európai exportja számára megkerülhetetlen potenciális tranzitországnak számított, és Ankara a 2009-es év folyamán nyilvánvalóvá tette, hogy e szerepet saját érdekei érvényesítésére nemcsak Bakuval, de akár az Európai Unióval szemben is hajlandó felhasználni. Azerbajdzsán 2009-től ezért igyekezett csökkenő lelkesedést mutatni a különböző okokból továbbra is tervezési szakaszban rostokoló európai importtervek iránt. A 2001

óta növekvő, 2008-ban történelmi csúcstól is döntő olajárak révén jelentős bevételekhez jutott (csak 2007-ben közel ötmilliárd dollár volt az olaj és az olajipari termékek exportjából származó külkereskedelmi bevétel, ami az exportbevételek több mint 81%-át tette ki), így a gázkereskedelem megvalósítása rövid távon nem tűnt életbevágó kérdésnek. Másfelől viszont az olajkitermelés növekedésének 2020-as évekig várható megállása – a stratégiai vonzatain kívül – mégis fontossá teszi a földgáz-kereskedelem fejlesztését és megvalósítását. Az európai gázvezetékek megvalósítása a Sah Deniz 2 2016–2017-re csúszó feltárása miatt eleve a 2010-es évtized végére tolódott ki.

Azerbajdzsán földgázkitermelése a BP Statistical Review adatai alapján 2009-ben 14,8 milliárd, 2010-ben 15,1 milliárd köbméter volt, s erre alapozva Baku 2009-ben földgázexportról egyezett meg Oroszországgal, amit stratégiai szempontból részben a kitermelés-növekedés okozta kényszer, részben pedig az európai projektek felé mutatandó egyfajta nyomásgyakorlás is indokolt. Az azerbajdzsáni kormány emellett 2009-ben (Törökország bevonásával) Szíriával is megegyezett a földgázexportról a Baku–Tbiliszi–Erzurum-földgázvezetéken, a török gázvezetékrendszeren és a török és szíriai hálózatot összekötő, 2012-ig megépítendő Aleppo–Kilis-vezetéken át. (A megállapodást többek között Damaszkusz és Ankara akkoriban meglehetősen szívélyesnek nevezhető viszonya tette lehetővé.) Azerbajdzsán nyitottnak mutatkozott a vele ambivalens viszonyt ápoló déli szomszéd, az egyébként a világ második legnagyobb földgáz tartalékaival bíró Irán azeri gázimportra vonatkozó igényeire is. 2011 januárjában a két ország egy öt évre szóló, évi egymilliárd köbméter földgáz szállításáról szóló szerződést írt alá. E megállapodások tulajdonképpen az olaj-export piaci és külstratégiai alapú exportdi-

verzifikációját szem előtt tartó, többvektorúnak nevezhető politikát is tükrözhetnek.

...avagy „súlyozott” többvektorúság politika Európa primátusával?

Azerbajdzsán ugyanakkor látszólagos csökkenést érdeklődése ellenére továbbra is nyitottnak mutatkozott/mutatkozik az európai kereskedelmi opcióra. Ennek mi sem erősebb bizonyítéka, mint az, hogy Baku egyik résztvevője a 2010-ben megjelent Azerbajdzsán–Grúzia–Románia földgázszállító rendszer projektnek (AGRI), amely Azerbajdzsánból Grúzián keresztül (egy, a grúz tengerparton lévő Kuleviben megépítendő LNG-terminálban) évi hétmilliárd köbméter cseppfolyósított földgázt juttatna Romániába és a később a projekthez csatlakozó Magyarországra. Az AGRI abban is eltért a korábbi európai projektektől, hogy a Azerbajdzsánnal gázkereskedelmi vitába keveredő Törökországot kihagyta volna a tranzitból. Baku emellett a Sah Deniz 2 projekt feltárása kapcsán 2011 tavaszára ígért (később 2012 tavaszára halasztott) döntést arról, hogy melyik Déli Földgázfolyosóhoz tartozó projektet támogatná. A Déli Gázfolyosó megvalósításáról 2011 januárjában az Európai Bizottság elnöke, José Manuel Barroso és İlham Alijev azerbajdzsáni elnök Bakuban közös nyilatkozatot írtak alá. Az Európai Bizottság küldöttsége Türkmenisztánt is felkereste a 2008 óta egyébként fokozatosan javuló türkmén–azerbajdzsáni viszony további javítását célzó tárgyalások ösztönzése érdekében.

Azerbajdzsán ugyanakkor számos látszólagos kérdőjelet is hagyott valódi elkötelezettségét illetően. Az Iránnal kötött export-szerződésen kívül még ugyanennek a hónapnak a végén a davosi csúcstalálkozón

az azerbajdzsáni és az ukrán kormány kormányközi nyilatkozatot írt alá évi ötmilliárd köbméter gáz 2015-től induló ukrainai exportjáról. A bakui kormány képviselői az év folyamán a Nabuccóval kapcsolatos fenntartásaikat hangoztató nyilatkozataik mellett tüntetően távolmaradtak a Nabuccót Támogató Egyezmények 2011. júniusi kayseri aláírási ceremóniájáról is. Mindazonáltal a Sah Deniz Konzorcium október 1-jére tűzte ki a második fázis kitermelésének szállítására hivatott projektek megvalósítási terveinek leadási határidejét. A határidőre a Nabucco, az ITGI és a TAP adták le terveiket.

2011 október végén némileg meglepetésként érkezett a hír, hogy másfél évnyi tárgyalás után Azerbajdzsán és Törökország megállapodtak a Sah Deniz 2 kitermelésének európai tranzitjáról, arról, hogy Ankara a 2016–2017-ben termelés alá vonni kívánt gázmező tervezett évi maximális 16 milliárd köbméternyi kitermeléséből évi hatmilliárdot vásárolhat (míg a fennmaradó évi tízmilliárd köbméter európai exportra megy), rendezték az azerbajdzsáni–török gázkereskedelem vitás kérdéseit, és megegyeztek egy, az európai gázexport számára esetlegesen építendő törökországi vezetékről is. Az azerbajdzsáni–török gázmegállapodások tulajdonképpen kedvező feltételeket biztosítanak akár az ITGI, akár a TAP megvalósításához, miközben elvben nyitva hagyták a kaput a Nabucco előtt is. Az azerbajdzsáni gáz törökországi tranzitjával kapcsolatban 2011. december 26-án újabb megállapodás született. Baku és Ankara egyetértési nyilatkozatot írt alá a kezdetben évi 16 milliárd, majd 24 milliárd köbméter kapacitására bővíthető, ötmilliárd dollár becsült költségű transzatlantiai gázvezeték megépítéséről. Ez azt is jelenti, hogy Azerbajdzsán nem a meglévő török vezetékhalózatra, hanem 80%-os többségben a SOCAR tulajdonában lévő vezetékre kívánja alapozni jövőbe-

ni európai földgázexportját. Mindez tovább csökkenti a törökországi tranzit problematikáját, kockázatait.

Mindezekből levonható az a következtetés, hogy Azerbajdzsán stratégiai forrásként tekint földgázkincsére. Mind az állami olajtársaság, a SOCAR, mind külföldi olajtársaságok részvételével további földgázlelőhelyek kutatását és feltárását végzi. Ennek eredménye a SOCAR által 2010 novemberében felfedezett Ümid, vagy a francia Total által a közelmúltban felfedezett Abseron blokk, amelyek Baku későbbi kitermelési és kereskedelmi potenciálját növelik. Nyilvánvaló, hogy az idő ebben az évtizedben csak látszólag nem sűrgeti Bakut, hogy növelje földgáztartálékainak kitermelését, ugyanakkor – figyelembe véve, hogy a projektek lehetséges megvalósulásának ideje átcúszik a 2020-as évtizedre, az olajbevételek növekedésének lassulása, megállása esetén az energiaszektortól erősen függő azerbajdzsáni államnak szüksége lehet a gázkereskedelem bevételeire is. Világos az is, hogy csővezetékeken alapuló földgázkereskedelem egy tengertől elzárt ország számára külpolitikai, külstratégiai kérdés.

Konklúzió

A jórészt nyugati cégek bevonásával felfejleszteni kívánt energiaipar- és kereskedelem stratégiai fontosságát a függetlenség óta minden azerbajdzsáni vezetés felismerte. Az „évszázad szerződésének” nevezett PSA 1994-es aláírása révén Baku 2006-ra olajexportjának teljes diverzifikációját meg tudta oldani, az 1999-ben felfedezett Sah Deniz gázmező pedig újabb stratégiai lehetőséget nyújtott számára, hogy Oroszország, Irán, Törökország, az ellenséges Örményország és az energiakereskedelem folytán a stratégiai célokban osztozó Grúzia által körülvett,

tengertől elzárt országként szélesítse mozgásterét, illetve megerősítse függetlenségét. A nyugati olajcégek jelenléte lehetőséget adott számára egy olyan többirányú, többvektorú viszonyrendszer megteremtésére, melyben 1993 óta mind Moszkva, mind Teherán irányában korrekt viszony kiépítésére törekszik, miközben pedig Törökországot stratégiai szövetségeseként tartja számon. Ez a politika az Egyesült Államok támogatásával megvalósult, az orosz és iráni érdekeket sértő BTC- és BTE-projektek ellenére is így maradt. Azerbajdzsán mindemellett mind piaci, mind stratégiai megfontolásból a már meglévő grúz, török és közvetve görög piacokon túl más piacok felé is nézett/héz (Oroszország, Irán, Ukrajna, Szíria), melyek az európai kereskedelem mellett valós, noha eltérő kereskedelmi és stratégiai súlyú lehetőségekké is válhatnak. Egyik kereskedelmi lehetőség sem tartogat ugyanakkor olyan mértékű külstratégiai hasznot Baku számára, mint Európa. A másik oldalon Európa (és az Egyesült Államok) számára a palagáz kitermelése nyújtotta új lehetőségek mellett stratégiaileg a Kaszpi-térséggel folytatandó gázkereskedelem továbbra is fontos az európai földgázimport diverzifikációjában,

melyben Azerbajdzsánnak geostratégiai kulcsszerep jut – még ha e stratégiai lehetőség a jelenleginél több piaci és politikai alátámasztásra, támogatásra is vár.

A Sah Deniz 2 kitermelése kétharmadának Európa számára való felajánlása egybeesik a Baku által eddig is követett külpolitikai stratégiával, miszerint a megbízható, politikailag nem beavatkozó extraregionális partner Európa (és az európai földgázimport diverzifikációjának megvalósulásában érdekelt Egyesült Államok) ellensúlyt képezhet Moszkva, Teherán, vagy akár Ankara Baku számára kedvezőtlen, ám az 1990-es években nem precedens nélküli külső beavatkozása ellen is. A földgáz-kereskedelem révén szorosabbá váló európai kapcsolat a kereskedelmi hasznon és a nyugati kapcsolat megerősödésén kívül elméletileg más, Azerbajdzsán számára fontos, biztonsági kérdésben is teret adhat a változás lehetőségének, például a jó másfél évtizede befagyasztott Hegyi Karabah-konfliktus kezelésében is. Az európai-közép-ázsiai gázkereskedelem esetleges, ma még igencsak homályba vesző megvalósításának lehetősége pedig vitathatatlanul e stratégia kiteljesülése lenne. ■

Irodalom

- Abbasov, Shahin: Turkey, Azerbaijan Gas Agreement Reached, but Talks to Continue. *EurasiaNet*, June 7, 2010. <http://www.eurasianet.org/node/61234>
- Baran, Zeyno: The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Turkey. In Starr, Jonathan – Cornell, Svante (ed.): *Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West*. Central Asia-Caucasus Institute Silkroad Studies Program, 2005.
- Bowden, Julian: Azerbaijan: From Gas Importer to Exporter. In Pirani, Simon M. (ed.): *Russian and CIS Gas Markets and their Impact on Europe*. Oxford, 2009, Oxford Institute for Energy Studies.
- Cornell, Svante: *Azerbaijan Since Independence*. New York, 2011, M. E. Sharpe.
- Deák András György: Az EU-n kívüli térségekbe irányuló orosz szénhidrogén-export perspektívái. In Novák, Tamás (ed.) [2008]: *Kelet-Európa tanulmányok III*. Budapest, 2008, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézete.

- Ismailzade, Fariz: Russia's Energy Interests in Azerbaijan. *Russian Foreign Energy Policy*. London, 2006, Global Market Briefings.
- Ismailzade, Fariz; Petersen, Alexandros (ed.): *Azerbaijan in Global Politics – Crafting Foreign Policy*. Baku, 2009, Azerbaijan Diplomatic Academy.
- Ismaylov, Murad: Continuity and Change in Azerbaijan's Energy Diplomacy. *Caucasus Analytical Digest*, No 16, April 20, 2010.
- Janusz, Barbara: *The Caspian Sea: Legal Status and Regime Problems*. London, 2005, Chatham House.
- Shaffer, Brenda: *Energy Politics*. Philadelphia, 2009, University of Pennsylvania Press.
- Simon M. Pirani (ed.): *Russian and CIS Gas Markets and their Impact on Europe*. Oxford, 2009, Oxford Institute for Energy Studies.
- Stulberg, Adam N.: *Well-Oiled Diplomacy: Strategic Manipulation and Russia's Energy Statecraft in Eurasia*. New York, 2007, State University of New York Press.
- Tekin, Ali – Williams, Paul Andrew: *Geo-Politics of the Euro-Asia Energy Nexus*. Palgrave Macmillan, 2011..
- Winrow, Gareth M.: Problems and Prospects for the Fourth Corridor: The Positions and Role of Turkey in gas Transit to Europe. Oxford Institute for Energy Studies, Oxford. No. 30. 2009. június.
- Azerbajdzsan posztavit v etom godu v Iran 1 mlrd. Kunometrov gaza. (Azerbajdzsán évi 1 milliárd m³ gázt szállít Iránnak.) *AzNews.org*. <http://aznewsorg.livejournal.com/3439458.html>.
- Azerbajdzsan szoglaszilszja prodavaty Szirii do 1 mlrd. Kubometrov gaza v god. (Azerbajdzsán beleegyezett évi maximum 1 milliárd m³ gáz eladásába Szíriának) *Navigator.az*, 2009. július 10. <http://www.navigator.az/news/2/18436.html>.
- Baku planyirujet posztavljaty gaz v Sziriju c 12 goda. (Baku 2012-től tervezi a gáz szállítását Szíriának). *Reuters Rosszija i sztrani SZNG*, 2010. december 27. <http://ru.reuters.com/article/businessNews/idRURXE6BQ1DL20101227>.
- Gadzsiyeva, M. Z.: Nyefity i jevo isztoricseszkoje vlijanyije na mirovujyu polityiku. (Az olaj és annak történelmi hatása a világpolitikára.) In *Reformi v Azerbajdzsanye: Ekonomicseszkoje sztratyegija i pravovoje obeszpecsenyije*. Baku, 1998, Bakinszkij Filial Dagesztanskogo Goszudarsztvennogo Unyiversityeta.
- „Gazprom” i GNKAR podpiszali dopolnyenyije k kontraktu kupli-prodazsi azerbajdzszanskovo gaza. (A Gazprom és a SOCAR aláírták az azerbajdzsáni gáz kereskedelméről szóló szerződés módosítását.) *Gazprom.ru*. <http://www.gazprom.ru/press/news/2010/september/article102779/>.
- Mamedov, D. A. – Alijev, O. A.: „Kontrakt veka” i jevo vlijanyije na ekonomicseszkoje razvityie Azerbajdzszanskoy Reszpubliki. In: „Azerbaijan on the Threshold of the XXI Century” Azerbaijan Republic Scientific-Practical Conference. Azerbaijan Academy of Sciences, Centra of Science and Education „Tafakkur” University, Azerbaijan Economists Union, Baku, 1998.
- Ukraina i Azerbajdzsan podpiszali dokumenti o posztavkah szsziszsennovo gaza. (Ukraina és Azerbajdzsán cseppfolyósított gáz szállításáról írtak alá dokumentumokat.) *RIA Novosti Ukraina*, 2011. január 28. <http://ua.rian.ru/economy/20110128/78636447.html>.